

Hammarsjöns häckande fåglar

Inventering 2006 och utveckling sedan 1956

Vattenriket i fokus 2006:01

Patrik Olofsson

Oktober 2006

Titel:	Hammarsjöns häckande fåglar. Inventering 2006 och utveckling sedan 1956
Utgiven av:	Biosfärkontoret Kristianstads Vattenrike
Författare:	Patrik Olofsson
Foton:	Patrik Olofsson
Kartunderlag:	Kristianstads kommun
Copyright:	Biosfärkontoret Kristianstads Vattenrike, Länsstyrelsen i Skåne län samt Patrik Olofsson
Upplaga:	50 ex
Rapportserien Vattenriket i fokus:	Rapport: 2006:01
ISSN:	1653-9338
Layout:	Patrik Olofsson och Karin Magntorn
Tryck:	Länsstyrelsen Skåne län
Omslagsbild:	Vy över nordöstra delen av Hammarsjön med Herculesviken 20 juni 2006

Innehållsförteckning

Förord.....	1
Sammanfattning.....	3
Inledning.....	4
Hammarsjöns karaktär och vegetationsutveckling.....	5
Metod, material och avgränsningar.....	6
Resultat.....	7
Skäggdopping.....	8
Knölsvan.....	9
Sångsvan.....	10
Rördrom.....	10
Grågås.....	11
Gräsand.....	12
Vigg.....	12
Brunand.....	12
Brun kärrhök.....	13
Fiskgjuse.....	14
Sothöna.....	14
Skrattmås.....	15
Svarttärna.....	16
Fisktärna.....	17
Diskussion.....	18
Referenser.....	20

Förord

Hammarsjön utgör internationellt viktigt våtmarksområde enligt Ramsarkonventionen och är upptaget i EU:s nätverk Natura 2000, både med stöd av både Fågeldirektivet och Habitatdirektivet.

Hammarsjöns fågelliv har följts genom inventeringar utförda av enskilda ornitologer och av Nordöstra Skånes Fågelklubb sedan mitten av 1900-talet. Senaste inventeringen genomfördes 1986.

Under senare år har det kommit signaler om stora förändringar i Hammarsjön. Antalet häckande simfåglar verkar ha minskat samtidigt som grågåspopulationen, både av häckande och rastande fåglar, ökat kraftigt. De många sävruggar som tidigare satte sin prägel på sjön har minskat i antal och uppvisar sämre vitalitet. Samtidigt uppvisar Hammarsjön ett allt mer brunfärgat och grumligt vatten.

För att följa upp de farhågor som funnits har en uppföljande inventering av Hammarsjöns häckfågelfauna genomförts.

Inventeringen har utförts av Patrik Olofsson (Eco Images) på uppdrag av Länsstyrelsen i Skåne Län i samarbete med Biosfärkontoret Kristianstads Vattenrike. Rapporten är finansierad av Naturvårdsverkets medel för regional miljöövervakning år 2006 och Världsnaturfonden WWF.

Hans Cronert
Ekolog
Biosfärkontoret Kristianstads Vattenrike

Sammanfattning

Med anledning av att en rad oroväckande indikationer på minskad fågelfauna och kraftig tillbakagång av säv noterats de senaste åren och att det i år är 20 år sedan det gjordes en heltäckande fågelinventering av Hammarsjön var det angeläget att åter se närmare på sjöns status som fågelsjö. Hammarsjöns hävdade strandängar har inventerats regelbundet de senaste decennierna och inventeringen 2006 omfattade därför främst de arter som lever ute på eller i nära anslutning till själva sjöytan, fåglar som har god indikatorstatus vad gäller vegetationsförekomst och föda i form av fisk och vegetation.

Resultatet från Hammarsjöinventeringen 2006 visar tillsammans med framför allt inventeringarna 1978 och 1986 på en generellt mycket negativ utveckling av fågelfaunan. Flera arter som vigg, brunand och skrattnås tycks vara helt borta som häckfåglar från sjön. Karaktärsarter som skäggdopping, sothöna och knölsvan har minskat dramatiskt. Av sothönebeståndet återstår 7% sedan inventeringen 1978 och för skäggdoppingen är siffran 13 %. När det gäller knölsvanen så påträffades under 1986 års inventering 29 par varav 19 säkra häckningar. Säsongen 2006 noterades bara 7 par. Förutom nedgången i antalet par så är det även tydligt att knölsvanen har mycket svårt att få ut ungar i sjön. Endast 2 bofynd gjordes 2006 och dessa resulterade bara i en kull. Svarttärnepopulationen var under större delen av 1990-talet stabil på runt 40 par. Under de senaste åren har antal häckande par halverats (22-23 par 2006), troligen främst på grund av mycket låg ungproduktion de senaste tio åren.

En art som verkar stabil är den bruna kärrhöken som sedan 1960-talet har en god population i Hammarsjön. Under inventeringen 2006 påträffades cirka 15 par. Den enda fågelart som ökat markant är grågäsen. Artens utveckling i Hammarsjön är exceptionell med etablering under 1970-talet och en population på cirka 600 par 30 år senare. De senaste årens flyginventeringar indikerar att expansionen avstannat och flyginventering av bon i maj indikerar att det häckande beståndet i sjön minskat något mellan 2004 (688 par) och 2006 (576 par).

Förutom en stark tillbakagång för många av Hammarsjöns arter så har fåglarnas utbredning i sjön förändrats. Stora delar av sjön är idag i princip tomma på fågel. Flera arters häckningsområden, som sothöna och skäggdopping, har mellan 1978 och 2006 successivt förskjutits mot nordost, bort från Helgeåns fåra, upp mot nordöstra Hammarsjöns klarare vatten. Även rastande simfåglar som vigg, brunand, sothöna och knölsvan tycks i stor utsträckning dras till Herculesviken.

Vi kan slå fast att den negativa utvecklingen i Hammarsjön har pågått under flera decennier. En topp vad gäller antalet häckande par av flera arter nåddes under 1970-talet och därefter har det gått utför. Anledningen till tillbakagången är inte lika tydlig och beror säkert på flera samverkande faktorer. De senaste åren har mätningar visat att vattnet i Hammarsjön sedan slutet av 1960-talet blivit brunare och grumligare. Hur lång tid denna utveckling pågått är dock ännu inte undersökt. Försämrat siktdjup, minskad undervattensväxtlighet med sämre födounderlag som följd är således en tänkbar förklaring till fågelfaunans haveri. Den omfattande tillbakagång av säv som skett i Hammarsjön sedan slutet av 1990-talet har troligen försämrat situationen för vissa fågelarter men kan knappast förklara den negativa utveckling som skett under nästan 30 år.

Inledning

Hammarsjön är Skånes tredje största sjö (cirka 1800 ha). Den är belägen strax söder om Kristianstad, mitt i det vidsträckta våtmarksområde längs Helgeåns nedre lopp som idag utgör den centrala delen i Biosfärområde Kristianstads Vattenrike. Sjön har länge ansetts som en av landets främsta fågelsjöar, både för häckande och rastande fåglar. Hammarsjön är Natura 2000-område med stöd av både fågel- och habitatdirektivet. Den är också upptagen på listan över internationellt värdefulla våtmarksområden enligt Ramsarkonventionen och upptaget i EU:s nätverk Natura 2000 både med stöd av Fågeldirektivet och Habitatdirektivet.

Sett ur ornitologiskt perspektiv så är det främst Hammarsjöns strandnära hävdade ängsmarker som tilldragit sig störst intresse genom det rika fågellivet. Här finns stora mängder vadare med sällsynta arter som rödspov, brushane och sydlig kärrsnäppa och simänder som skedand och årta. Strandängarnas fåglar har regelbundet inventerats, senast 2003 (Cronert & Lindblad 2004).

Det är i år 20 år sedan Hammarsjöns fågelliv inventerades heltäckande (Johansson & Cronert 1989) och tillsammans med de senaste årens oroväckande situation med omfattande tillbakagång av säv var det angeläget att åter få en bild av utvecklingen av sjöns fågelfauna.

Karta 1. Biosfärområde Kristianstads Vattenrike.

Hammarsjöns karaktär och vegetationsutveckling

Hammarsjön är en grund näringsrik slättsjö och skiljer sig på flera punkter från andra svenska fågelsjöar. Helgeåns lopp genom sjön bidrar till en förhållandevis hög årlig vattenståndsamplitud och åns flöde påverkar även faktorer som humustransport och vattenkemi på ett mer påtagligt sätt än till- och frånflöde i många andra sjöar. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att Hammarsjön snarare är en stor grund utvidgning av Helge å än en typisk svensk slättsjö.

Studier av Hammarsjöns övervattens- och flytbladsvegetation 1970-1990 visade på en rad speciella förutsättningar. Hammarsjön har exempelvis generellt fasta sediment i sjöbotten (erosions- och transportbottnar) med låg organisk halt. Högst organisk halt påträffades på bottenarna inne i Herculesviken i den nordöstra delen av sjön. Som regel är det även här man finner det klaraste vattnet i Hammarsjön eftersom området befinner sig längst ifrån Helgeåns huvudfåra.

Studierna visade även att lägsta månatliga medelvattenstånd som regel inträffade tidigare i Hammarsjön (maj-juli) än i andra slättsjöar som exempelvis Tåkern och Krankesjön (augusti-september). Faktorer som relativt fasta bottenar och tidigt lågvatten bedömdes gynna tillväxten av bladvass och annan sjönära växtlighet och studier gjorda 1986 visade att tillväxthastigheten för bladvass (0,5-1,0 m/år) och säv (diameterökning på 0,4 m/år) motsvarade goda betingelser för vegetativ expansion (Weisner 1991).

Några vetenskapliga undersökningar av Hammarsjöns bladvass-, säv- och flytbladsvegetation har inte skett därefter men de flesta som vistats vid och på sjön är överens om att dramatiska förändringar ägt rum det senaste decenniet. Jämförelser av flygbilder (ortofoto) från 1986 och 2005 bekräftar också den kraftiga tillbakagången av säv och i viss mån bladvass.

Undertecknad har under perioden 1992-2006 regelbundet gjort besök med båt, framför allt i samband med studier av svarttärnor. På material som togs i samband med en flygfilmning 16 juli 2001 framgår det att Hammarsjön till stor del fortfarande täcks av stora sävbestånd, framför allt den nordvästra delen och östra halvan av sjön.

Sävbeståndet i Hammarsjön var vid flygningen 2001 troligen något mindre än under början och mitten av 1990-talet. Det är tydligt att en stor del av sävruggarna 2001 är utglesade och har en annan grön färgnyans än täta ”friska” sävruggar. De ursprungliga konturerna på de ”sjuka” eller försvunna sävruggarna syns dock på många håll då flytbladsvegetationen som tidigare omgärdade säven finns kvar.

Störst förändringen vad gäller sävens utbredning i Hammarsjön tycks ha skett 2001-2005. Säsongen 2001 fanns jämfört med tidigare år gott om säv kvar medan det 2005 och 2006 endast återstod en mycket liten del av den vegetation som fanns 2001.

Sett i ett större perspektiv tycks sävens tillbakagång ha skett något tidigare i Araslövssjön, cirka en mil uppströms Hammarsjön. I början av 1990-talet fanns det stora sävbestånd i sjön, framför allt i den norra delen, på ömse sidor av Helgeåns ränna. Min bild är att denna säv successivt försvann redan under mitten av 1990-talet. I slutet av 1990-talet fanns endast mycket små fragment kvar. Vid flygningen 2001 verkar säven helt förvunnen från sjöns öppna ytor. Häckfågelinventering som utfördes i Araslövssjön 2000 visar även här en tillbakagång hos flera arter från 1970-talet och framåt (Cronert 2001).

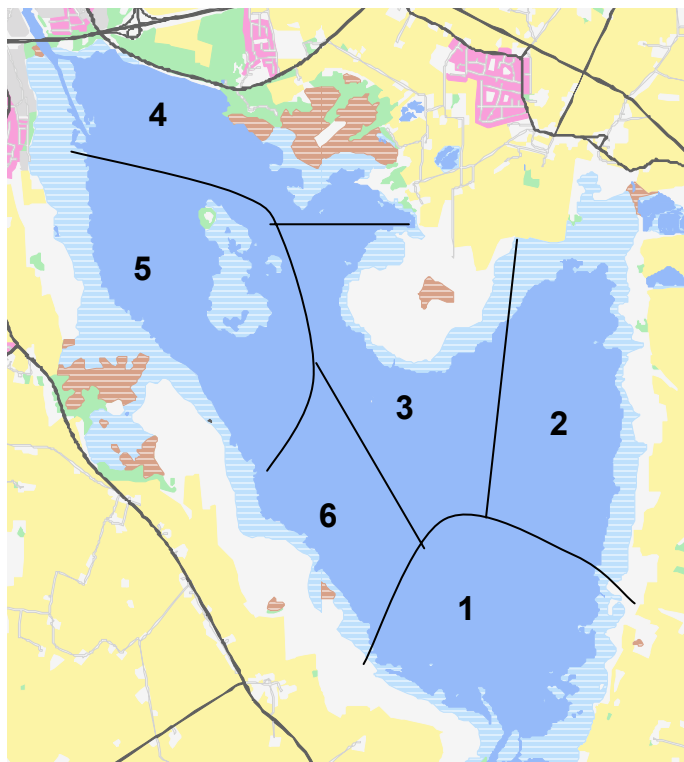
Metod, material och avgränsningar

Fågelinventeringen 2006 var inte heltäckande utan omfattade främst de arter som lever ute på eller i nära anslutning till själva sjöytan, fåglar som har god indikatorstatus på vegetationsförekomst och föda i form av fisk och vegetation. Intresset riktades främst på arter som knölsvan, skäggdopping och sothöna men målsättningen var att även notera förekomst av samtliga and-, dopping- och sumphönsarter. Genom tidigare pågående projekt erhöles också resultat för brun kärrhök och svarttärna.

Inventeringen 2006 skedde genom förenklad revirkartering och boräkning (BIN Fåglar 1978). Totalt gjordes tre heldagsbesök (maj-juni) med båt då hela Hammarsjöns sjöyta och strandnära delar inventerades. Sjöstranden patrullerades av på cirka 100 meters avstånd med regelbundna stopp på 15-20 minuter. Under säsongen april-juli gjordes dessutom ytterligare tre besök från båt samt ett tiotal besök från landsidan för begränsad uppföljning av olika arter och delområden. Bortsett från bofynd så var kriteriet för ”stationära par” att de skulle noteras vid minst två av de tre heldagsbesöken.

Indelning av sjön skedde efter samma gränsdragning som 1986 med undantag för den nordligaste delen av Herculesviken som 1986 ingick i ett större sammanhängande område som även inkluderade Hercules dammar. Under inventeringen 2006 ingick hela Herculesviken i område 2 och totalt delades sjön upp i sex olika delområden (Karta 2).

I inventeringsresultatet har jämförelser gjorts med flera tidigare inventeringar, främst från 1986 (Johansson & Cronert 1989) och 1978 (Neideman 1979). Även siffror insamlade av Sven-Axel Bengtsson 1956-62 har tagits med (Bengtsson 1963). För vissa specifika arter finns ytterligare uppgifter från enstaka år och bland annat har tidigare opublicerat material från Claes Ramels inventeringar under 1940-talet tagits med när det gäller arter som svarttärna och brun kärrhök.

Karta 2: Hammarsjöns delområden vid inventeringen 2006

Resultat

Resultatet för inventeringen 2006 redovisas dels i tabellform (Tabell 1) och dels i separata arttexter där resultatet för 2006 jämförs med tidigare inventeringar. Förutom huvudarterna i tabell 1 så tas ytterligare några tidigare häckande eller under 2006 påträffade fågelarter upp i arttexterna.

Art	1	2	3	4	5	6	Totalt
Skäggdopping	1	9	2	2	1	1	16
Knölsvan	3	2	0	0	1	1	7
Sångsvan	1	1	0	0	1	0	3
Gräsand	0	1	2	1-2	4-5	1-2	8-11
Sothöna	0	8-10	2-3	0	1	0	10-13
Svarttärna	0	22-23	0	0	0	0	22-23
Brun kärrhök	2	4-5	2	1-2	4+1	1	15-17

Tabell 1. Hammarsjöns häckfåglar 2006 fördelade på respektive delområde.

Foton: Överst till vänster Hammarsjövy med näckrosor och säv år 1999, därunder Hammarsjön sommaren 2005 (foto Sven-Erik Magnusson). Till höger rördrom. Foton Patrik Olofsson/N

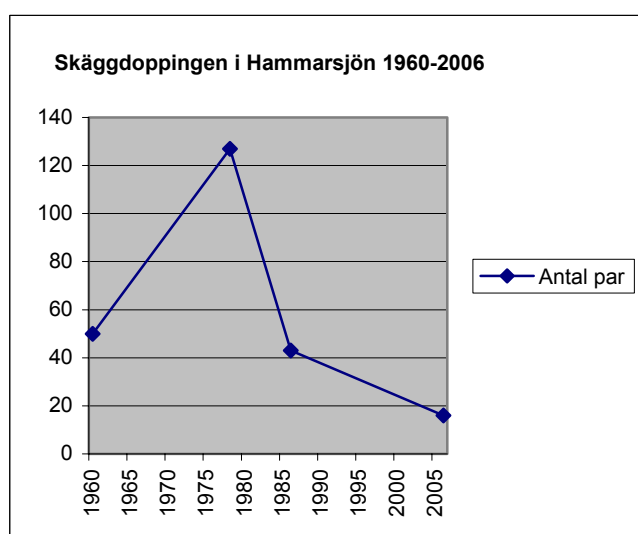
Skäggdopping

1960-62	50 par
1978	Minst 127 par (87 bofynd), inkluderar även Hercules dammar
1986	43 par (15 bofynd)
2006	16 par (8 bofynd)

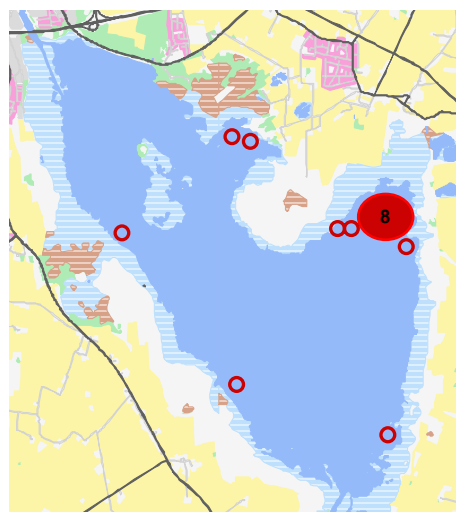
Hammarsjöns skäggdoppingar häckar nästan uteslutande i sävruggar. Äggläggningen påbörjas som regel inte förrän i slutet av maj då säven kommit upp och omläggningar och/eller nyetableringar sker ofta långt in på sensommaren. Under de senaste 15 åren har skäggdoppingar (upp till 10-12 par) vid flera tillfällen placerat sina bon inne i svarttärnekolonier.

Antalet par angivna för 1978 inkluderar även fåglar i Hercules dammar. Det rör sig dock sannolikt bara om enstaka par och mot bakgrund av antalet par i dammarna, 1986 (4 par) och 2006 (3 par) så påverkar siffran för 1978 inte resultat eller jämförelser mellan de olika åren nämnvärt.

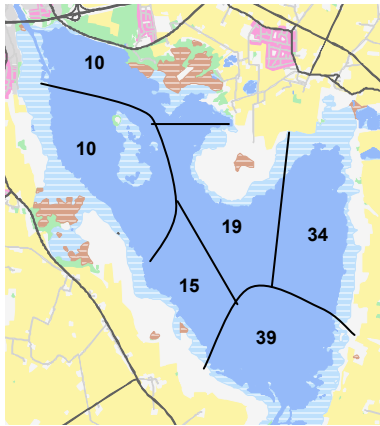
Efter en topp under slutet av 1970-talet pekar trenden brant nedåt för skäggdoppingen. Redan 1986 hade beståndet mer än halverats jämfört med 1978 och inventeringen 2006 visar att populationen dels fortsatt att gå tillbaka och dels försvunnit från stora delar av sjön. Vid inventeringen 1978 påträffades en mycket stor andel av doppingarna i den sydöstra halvan av sjön (linje från nordvästra Håslövs ängar över sjön till Hovby). 1986 hade doppingarna gått starkt tillbaka i den västra och södra delen av sjön och fåglarna häckande då främst längs Rinkabysidan och i Herculesviken i nordöst. Med beståndets tillbakagång de senaste 20 åren har utbredningsområdet i sjön fortsatt att krympa och idag finner man skäggdoppingen så gått som uteslutande inne i Herculesviken (Karta 4-6). Under 2006 var de flesta fåglarna koncentrerade till en koloni belägen i gles säv inne i Herculesviken och doppingarna hade placerat bona i nära anslutning till en svarttärnekoloni. Enstaka par noterades i andra delar av sjön men inga bofynd gjordes.

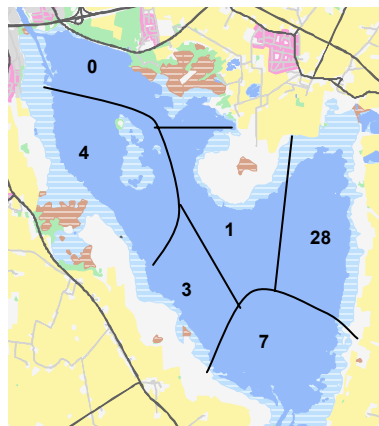
Tabell 2. Skäggdoppingens populationsutveckling i Hammarsjön 1960-2006

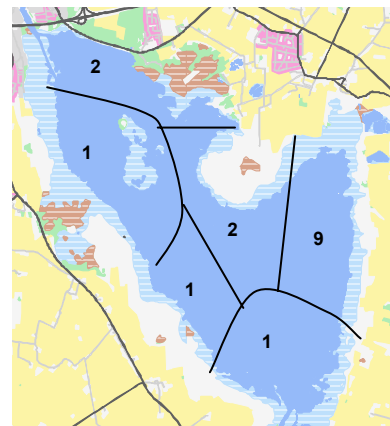
Karta 3. Skäggdoppingpar i Hammarsjön 2006
● = bofynd, ○ = stationärt par.

Karta 4.
Skäggdoppingpar i Hammarsjön 1978

Karta 5.
Skäggdoppingpar i Hammarsjön 1986

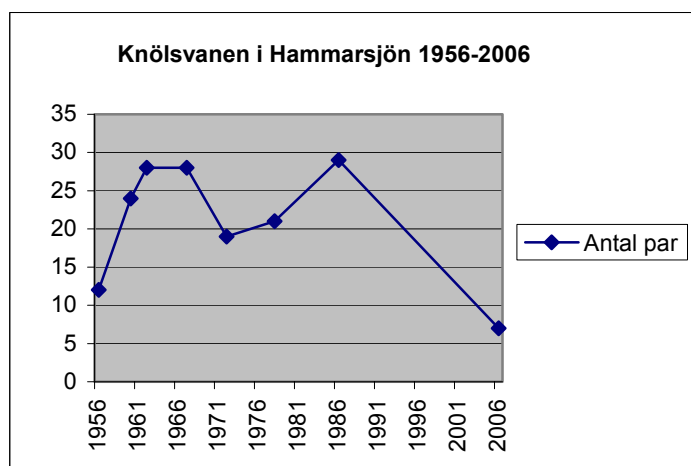

Karta 6.
Skäggdoppingpar i Hammarsjön 2006

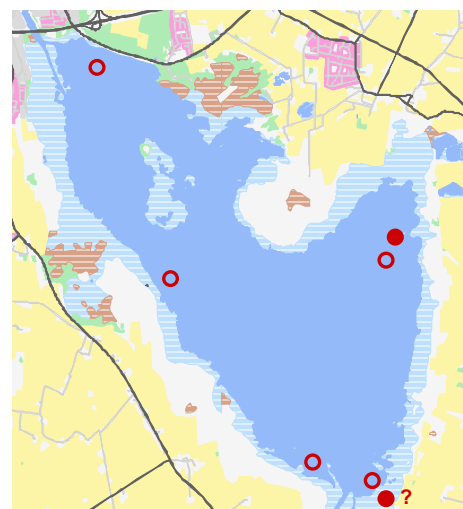
Knölsvan

1956	12 par
1960	24 par
1962	28 par
1967	28 par
1972	19 par (Nilsson 1973)
1978	21 par men endast 6 säkra häckningar
1986	29 par varav 19 säkra häckningar
2006	7 par (2 bofynd + 1 troligt bofynd)

Efter att ha betraktats som en relativt stabil art i Hammarsjön och under 1980-talet till och med en art på väg upp har knölsvanen gjort en djupdykning under de senaste decennierna. Inga säkra siffror finns sedan 1986 men tillbakagången har varit påtaglig under hela 1990-talet med mycket få säkra häckpar och dålig ungrproduktion. Under 2006 påträffades 7 par varav endast ett bofynd. Ytterligare en ruvande svan sågs i den sydöstra delen av sjön i samband med flyginventering i maj och detta var med all sannolikhet en knölsvan. Endast ett par med 3 ungar sågs under säsongen.

Tabell 3. Knölsvanen i Hammarsjön 1956-2006

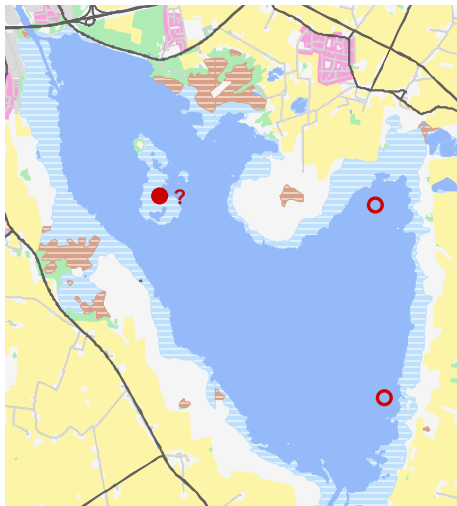

Karta 6. Knölsvanen i Hammarsjön 2006
● =bofynd, ○ =stationärt par

Sångsvan

1956-60	Observerad under häckningstid
1978	Enstaka ex. under häckningstid
1986	Ingen häckning. Ett stationärt par och ytterligare 2 fåglar.
2006	3 par (1 par med 1 pulli.)

Sångsvanen häckar årligen med några enstaka par i Vattenriket, främst i mindre dammar. Arten är regelbunden häckare i Hammarsjön men troligen inte årlig. Under inventeringen 2006 konstaterades ett sångsvanpar med en halvvuxen pulli på öppet vatten cirka 300 meter sydväst om Harön. Exakt var sångsvanarna häckat är ovisst men vid flyginventeringen av grågäss i maj noterades en ruvande obestämd svan mitt inne i södra Haröns otillgängliga bladvass- och videområden. Ytterligare två stationära par som inte häckade noterades under inventeringen. Som rastande fågel har sångsvanen dock minskat dramatiskt. Under 1970- och 1980-talen noterades vid flera tillfällen flockar på uppåt 1000 ex. under senvintern. Den största förändringen tycks ha skett under 1990-talet och idag ses som mest 100-200 rastande svanar. Samma utveckling med ännu starkare negativ trend har noterats i Araslövssjön.

Karta 7. Sångsvanen i Hammarsjön 2006
● =bofynd, ○ =stationärt par

Foto: Vårystra sångsvanar. Patrik Olofsson/N

Rördrom

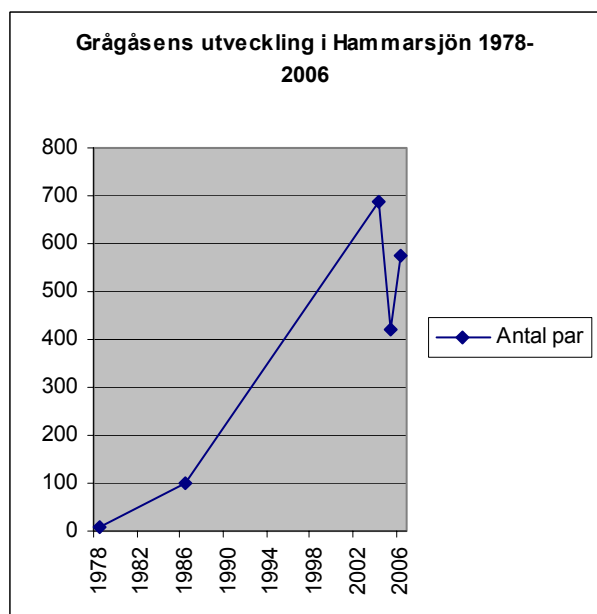
1956-60	Årliga bofynd. Maximum 1959 då som mest 9 ex tutande
1978	2-3 tutande hanar
1979	5 tutande hanar
1986	4 tutande hanar
2000	6-8 (Laike & Åsberg 2001)
2006	2-3 tutande hanar

Rördrompopulationen begränsas troligen till stor del av vintrarnas is- och snöläge och sannolikt var det låga antalet tutande hanar 2006 ett resultat av den långa stränga vintern. Som mest noterades tre tutande hanar samtidigt i Herculesviken inklusive Hercules dammar men oftast hördes här bara två. Inga hanar påträffades i södra eller nordvästra delen av sjön och under de senaste åren har tutande rördromar blivit allt ovanligare utanför Herculesviken.

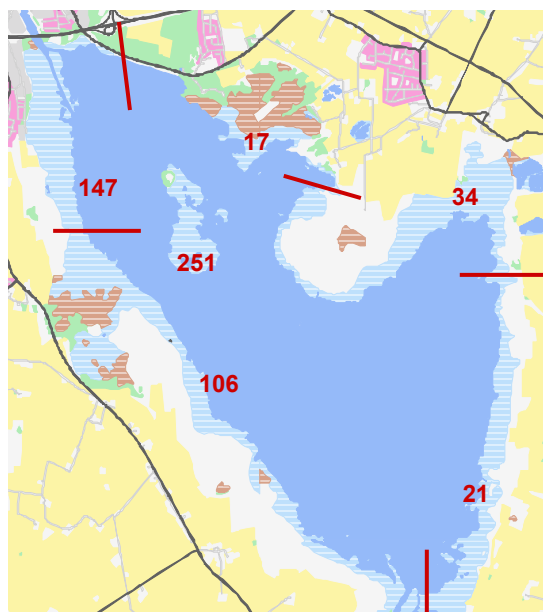
Grågås

1956-60	Inga observationer
1978	10 häckande par + cirka 100 icke-häckare
1986	cirka 100 par + några hundra icke-häckare
2004	688 par (Olofsson 2004)
2005	419 par (Olofsson 2005)
2006	576 par (Olofsson 2006)

Första bofyndet av grågås i Kristianstads Vattenrike gjordes i Araslövssjön 1967. I början av 1970-talet beräknades en handfull par häcka i området. Grågåsen etablerade sig ordentligt i Hammarsjön under 1970-talet och ökade därefter mycket kraftigt. Sedan 2004 har årliga flyginventeringar gjorts inom ramen för "Förvaltningsplan grågås". Flest par noterades 2004 (688 par). Året därpå konstaterades en nedgång till 419 par vilket troligen kan förklaras av extremt lite stående bladvass vid sjön. Under 2006 fanns det mycket stående bladvass men bladvassens utbredning kan inte förklara resultatet på 576 par vilket indikerar en beståndsnedgång med 16 % mellan 2004 och 2006. Däremot verkar det som om grågåsen har ökat i sjöområdet nordost om Kristianstad (Råbelövssjön, Oppmannasjön och Ivösjön) och det är därför svårt att veta om tillbakagången i Hammarsjön beror på en reell minskning av häckbeståndet eller om det rör sig om utflyttning till andra närbelägna häckområden.

Tabell 4. Grågåsen i Hammarsjön 1956-2006

Karta 8. Antal grågåsbon i Hammarsjön 2006

Gräsand

1960 120 par
1978 107 par
1986 mer än 150 par
2006 8-12

Gräsanden är svårinventerad men trenden fram till 1986 års inventering såg onekligen positiv ut. Under 2006 påträffades bara ett tiotal par eller mindre grupper i Hammarsjön. Inga honor med ungar konstaterades. De flesta fåglar sågs i den nordvästra delen av sjön. Det ska här poängteras att inventeringen bara gäller själva sjöytan och att de tidigare inventeringarna även inkluderat strandängarna vilket gör en jämförelse mellan de olika räkningarna något missvisande. Frågan är i vilken utsträckning gräsanden häckar i sjön. Under 2006 noterade jag häckande gräsänder i kråkbon vid omgivande dammar och i dungar och även långt upp i diken. Det är även sedan tidigare känt att andhonor ibland söker sig upp till bebyggelse för att ruva.

Trots flera hundra timmar i fält vid Hammarsjön 1992-2006 har jag bara noterat enstaka gräsandpar under häckningstid och endast vid ett par tillfällen har jag stött på gräsandhonor med ungar. Min uppskattning är att gräsanden har varit en sällsynt häckfågel i sjön under det senaste decenniet.

Vigg

1956-62 Oviss status. Inga årliga observationer
1978 9 par
1986 4 par
2006 0 par.

Viggen dras i stor utsträckning till skrattnåsens skyddande kolonier. De etablerar sig ofta inte förrän sent under häckningssäsongen (början av juni) och är därför svårinventerade. Viggen tycks vara borta som häckfågel från Hammarsjön. Under inventeringen 2006 påträffades endast rastande flockar, samtliga inne i Herculesviken med som mest 18 ex. 26/6.

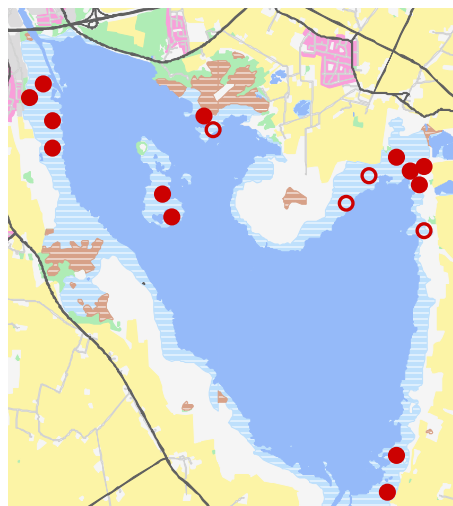
Brunand

1956-59 12 par
1960-62 19 par
1978 7 par
1986 3 par
2006 0 par

Inga observationer som tyder på häckning gjordes under 2006 och liksom vighen är brunanden troligen borta som häckfågel i Hammarsjön. Rastande fåglar sågs framför allt längs östra sjöstranden och inne i Herculesviken med som mest 6 ex. 4/7.

Brun kärrhök

1943	3 par (Ramel opubl.)
1948	4-5 par (Ramel opubl.)
1949	3 par (Ramel opubl.)
1956	6 par
1957	7 par
1958	9 par
1959	12 par
1960	15 par
1962	16 par
1969	4 par
1976	10-13 par (Peper 1976)
1978	11-12 par
1986	14 par (10 bofynd)
1995	20 par (13 säkra+7 troliga) (Flyckt 1996)
2005	16 par (13 säkra+3 troliga par)
2006	17 par (13 säkra+4 troliga par)

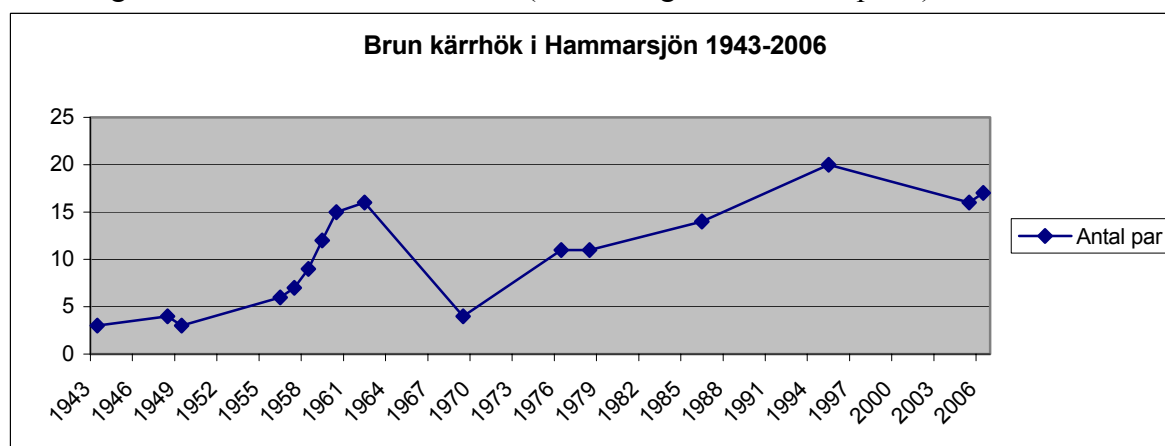
Karta . Brun kärrhök i Hammarsjön 2006.

● =bofynd, ○ =stationär hona/par

Den bruna kärrhöken är för häckningen beroende av stående bladvass. Populationsutvecklingen har under de senaste 70 åren varit positiv med en uppåtgående trend fram till riksinventeringen 1995. Därefter har beståndet stabiliserats. Kanske har antalet par gått tillbaka något fram till 2006, möjligen på grund av att bladvassområden längs sjöns västra och östra strand tagits bort som ett led i strandängsrestaureringen.

Troligen kan beståndet variera något mellan olika år men resultat från 2005 och 2006 tyder på att den totala bladvassarealen är av mindre betydelse. Under häckningssäsongen 2005 låg en mycket stor del av Hammarsjöns bladvassar nedtryckta till följd av vinterns och vårens isrörelser. Våren 2006 var helt annorlunda med i stort sett maximal utbredning på stående bladvass, främst på grund av lågt vintervattenstånd och en snabb avsmältning. Trots detta var den häckande populationen nästan exakt lika stor under de två åren. En förklaring är att kärrhökarna kan häcka relativt tätt i glesa kolonier.

Eftersom kärrhökarna tillämpar polygyni så baserar sig antalet ”par” 2005 och 2006 på häckande honor. Under 2006 fanns det exempelvis två hanar i Herculesviken som hade vardera två honor. Den bruna kärrhöken omfattas sedan 2004 av ett projekt som bland annat innehåller inventering av beståndet samt färgmärkning av ungar. Dessutom har ett tiotal adulta fåglar försetts med satellitsändare (Strandberg & Olofsson opubl.).

Tabell. Den bruna kärrhökens utveckling i Hammarsjön 1943-2006

Fiskgjuse

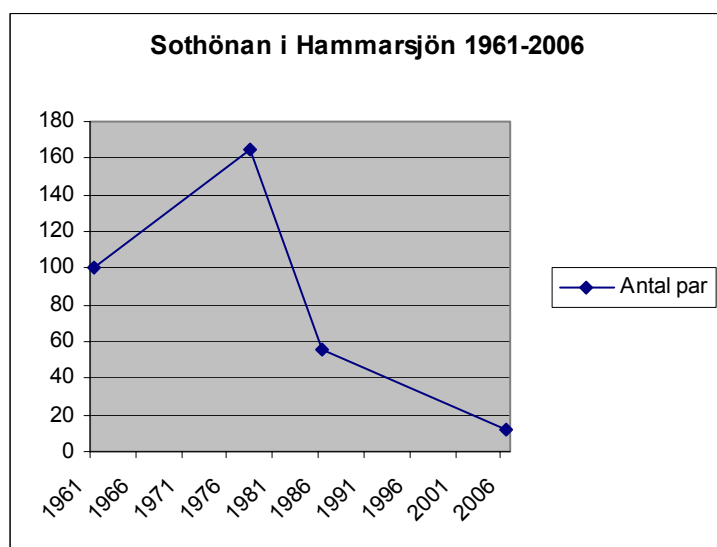
Fiskgjusar från sjöarna norr och nordost om Kristianstad har troligen under lång tid använt den grunda och fiskrika Hammarsjön som fiskeplats. Några tidiga uppgifter om häckning finns ej. Bygge av konstgjorda boplatser 1996 resulterade 1997 i ett häckande par och boet har varit bebott sedan dess. Idag finns totalt tre häckande fiskgjusepar i våtmarksområdet längs Helgeåns nedre delar i Kristianstads Vattenrike. Även 2006 skred Hammarsjöns gjusar till häckning men tyvärr knäcktes boträdet i maj och häckningen spolierades. Senare års sträckstudier har visat att Hammarsjön även besöks och nyttjas flitigt av flyttande gjusar. Exempelvis sågs cirka 20 fiskgjusar samtidigt i sjön i början av april 2006.

Sothöna

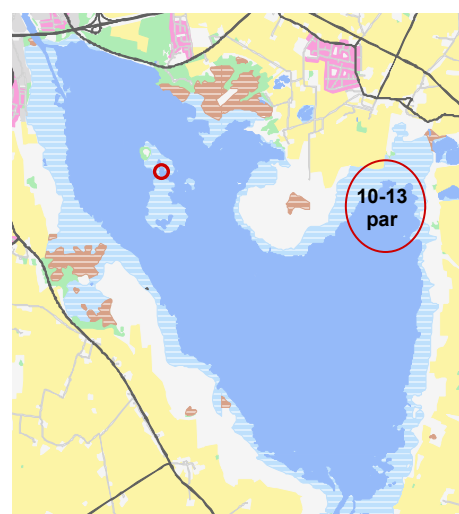
1961 Över 100 par
1978 165 par
1986 56 par
2006 10-13 par

Sothönan är svår att få grepp om eftersom den till stor del lever dold inne i sävruggar eller sjönära frodig vegetation. Den tycks rata glesa sävbestånd på djupare vatten. Liksom många andra fågelarter har sothönan minskat dramatiskt i Hammarsjön de senaste decennierna. Min bild är dock att det fortfarande fanns en hel del sothöna kvar i sjön ända in på 1990-talet. Flest noterades alltid inne i Herculesviken men bofynd gjordes årligen även längs östra sidan, söder om Herculesviken, västsidan och i den södra delen av sjön. Idag påträffas sothönan liksom skäggdoppingen nästan uteslutande inne i Herculesviken.

Under 1990-talet har det uppmärksamats att Herculesviken utgör en viktig höstrastlokal för sothöna. Påtagliga koncentrationer har noterats med 500 ex. vid ett flertal tillfällen och som mest uppåt 800 ex. Endast mindre antal (<50) har påträffats i andra delar av sjön.

Tabell Sothönans utveckling i Hammarsjön 1961-2006.

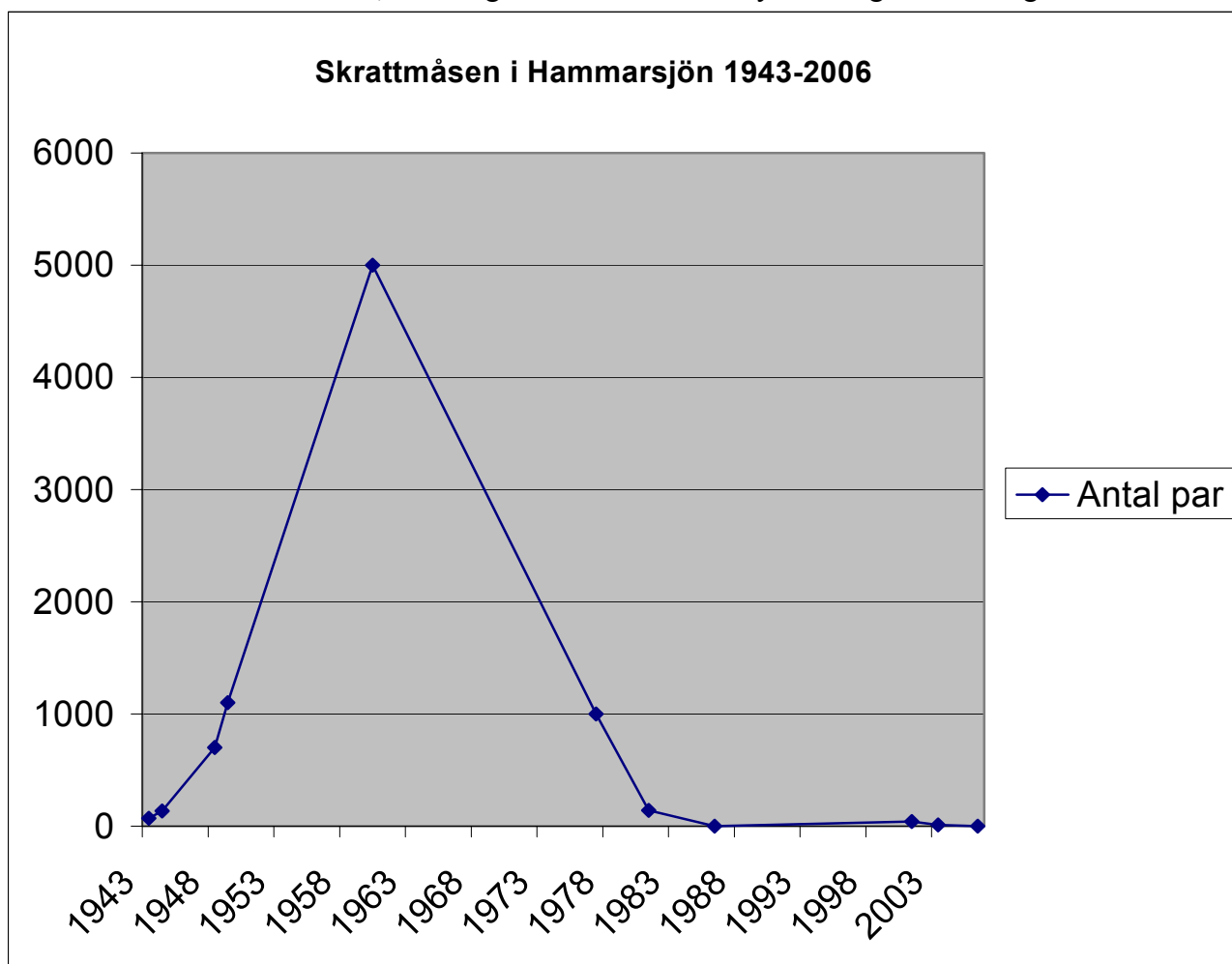
Karta. Sothönan i Hammarsjön 2006

○ =enstaka fågel

Skrattmås

1943	70 par (Ramel opubl.)
1944	135 par (Ramel opubl.)
1948	700 par (Ramel opubl.)
1949	1100 par (Ramel opubl.)
1960	5000 par
1977	1000 par (Lundstedt 1981)
1981	140 par (Lundstedt 1981)
1986	0 par
2001	40 par i Herculesviken, misslyckades
2003	10 par som fick ut minst 2 ungar
2006	0 par

Skrattmåsen etablerades ordentligt i Hammarsjön under 1940-talet och arten hade sin storhetsperiod under 1960- och 1970-talen. Den häckade då i de beteshävdade starrmaderna på Harön, söder om Kvinneholme. När hävden upphörde under 1960-talet ersattes starren successivt med bladvass, varvid häckningsmiljön blev allt mindre lämplig för skrattmåsen. Måsarna försvann successivt och under de senaste decennierna har de varit borta från sjön de flesta år. Tillfälliga gästspel med häckningsförsök på översvämmade strandnader och på öar har skett under de senaste åren, så som gott som alltid med mycket magert häckningsresultat.

Tabell. Skrattmåsens utveckling i Hammarsjön 1943-2006

Svarttärna

1994	51-52 par
1995	44-45 par
1996	40-45 par
1997	41-43 par
1998	35-40 par
1999	41-43 par
2000	40-42 par
2001	42-45 par
2002	40 par
2003	35 par
2004	35 par
2005	ca.25 par
2006	22-23 par

Karta: Svartärnekolonier i Vattenriket 2006

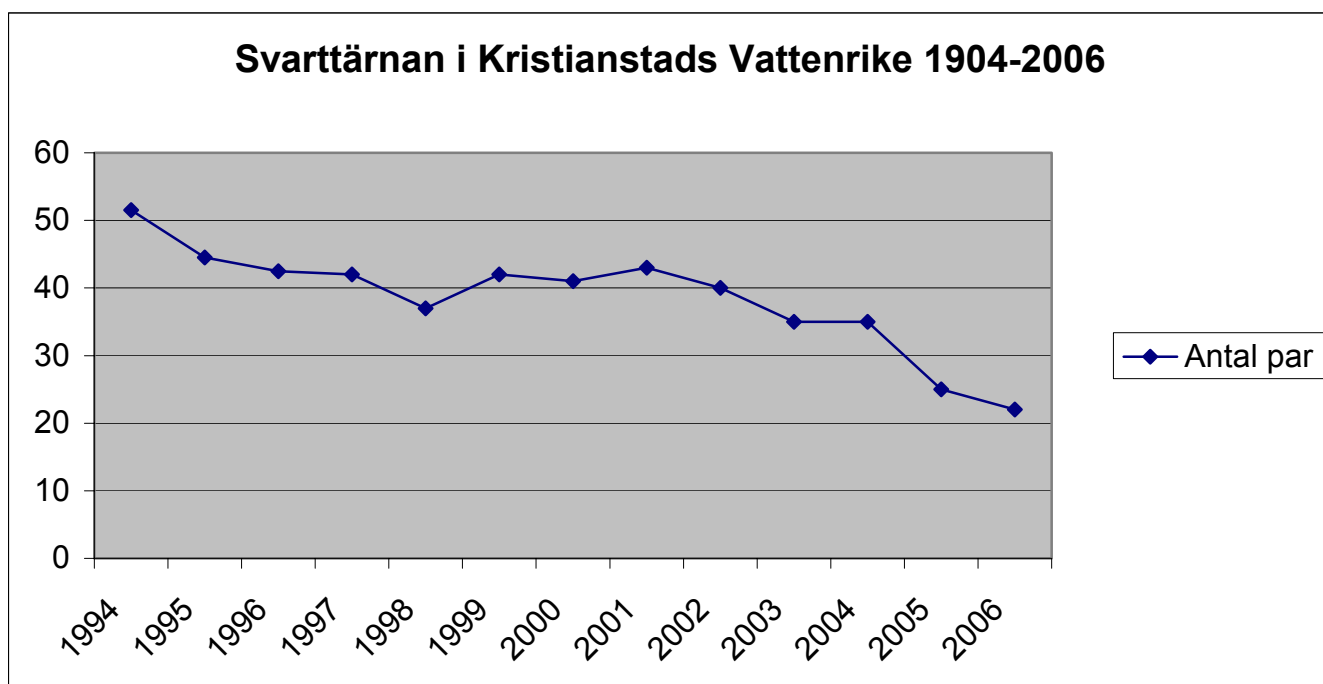
Svarttärnan var troligen relativt vanlig i Kristianstads Vattenrike fram till mitten av 1800-talet. Äldre, om än något osäkra, uppgifter från början av 1900-talet talar om populationer på över 200 par (Hammarlund 1973) och Ramel nämner uppåt 100-150 par i Hammarsjön och Araslövssjön 1950 (Ramel opubl.). Därefter är det oftast betydligt lägre siffror som finns publicerade men ända fram till i slutet av 1970-talet finns uppgifter om uppåt 100 häckande svarttärnepar i Kristianstad Vattenrike.

Ett projekt rörande svarttärnans häckningsbiologi påbörjades i Skåne 1992 och från 1994 finns årliga siffror på antal par och häckningsframgång. Ringmärkningsstudier gjorda på skånska svarttärnor 1992-2001 har visat att fåglarna är uppdelade i två separata populationer, en sydvästlig (Björkesåkrasjön-Böringe-Krankesjön) och en nordöstlig population (Kristianstads Vattenrike), i princip utan utbyte med varandra. Fåglarna tycks bundna till sitt häckningsområde år efter år men rör sig däremot fritt inom detta under häckningssäsongen. Det är därför vanligt förekommande att svarttärnor påbörjar häckning i en sjö, misslyckas (hela eller delar av kolonin) och lägger om på annan plats, uppåt 20-30 km därifrån. Man kan därför inte tala om en "Hammarsjöpopulation" utan måste studera tärnorna inom hela våtmarksområdet. Svarttärnans rörlighet under häckningssäsongen gör den mycket svårinventerad och det är lätt att överskatta populationen om inte räkningar sker över hela häckningsområdet under en kort begränsad tid (Olofsson 1997).

I det nordöstliga häckningsområdet är Hammarsjön den främsta häckplatsen för svarttärnor och tärnorna gör här så gott som årligen häckningsförsök. Araslövssjön hyser tärnor cirka varannat år och mer marginella häcklokaler har under åren varit, Isterhäset och Gummastorpasjön. Etableringen av kolonier sker som regel under sista veckan i maj och därefter kan omläggningar ske fram till första veckan i juli. Vissa år finner man hela den nordostskånska populationen i Hammarsjön, andra år bara några enstaka kringströvande par. En avgörande faktor är tillgången på lämpliga boplatser i form av drivsträngar av "färsk" säv, uppfluten sävrotfält och blottlagda dybottnar, mer sällan och i mindre utsträckning tuvor, ilandfluten fjolårssäv och övergivna skäggdoppingbon.

Svarttärnepopulationen i Kristianstads Vattenrike har under de senaste 20 åren varit relativt stabil på 35-50 par. Stabiliteten varade ända in på 2000-talet men därefter har en kraftig nedgång ägt rum. Under inventeringen 2006 påträffades endast 22-23 par.

Merparten av tärnorna etablerades inledningsvis på dybottnar i Fredriksdalsviken, i nordöstra delen av Araslövssjön. Svarttärnor fanns även i Hammarsjön, dels inne på Håslövs ängars fuktiga mader (A) och dels på driftsäv ute på Hammarsjön (B). Samtliga inledande häckningsförsök misslyckades och en större koloni etablerades senare i juni på sävdrivsträngar inne i Herculesviken (C). Häckningsresultatet blev dock skrämt med 4 flygga ungar. Normalt kan svarttärnan sannolikt kompensera enstaka dåliga år med hög levnadsålder men under den senaste tioårsperioden har ungproduktionen varit mycket låg med 5,1 flygga ungar/år vilket ger 0,14 ungar/häckande par. En ungproduktion på 0,5 ungar/par kan ses som ”normalt”. Främsta orsaken till det dåliga häckningsresultatet är sannolikt kalla regniga försomrar, predation och färre och alltför förgängliga boplatser. De dåliga häckningsresultaten 1997-2006 är troligen den främsta förklaringen till beståndets nedgång de senaste åren och möjligen har även den omfattande sävdöden påverkat svarttärnorna negativt genom minskat födounderlag.

Tabell . Svarttärnan i Kristianstads Vattenrike 1950-2001.

Fisktärna

1956 12 par
 1960 2 par
 1978 0 par men 4-6 par under häckningstid i sjön
 1986 0 par men 1 par sågs tillfälligt i sjön under häckningstid
 2001 3 par på ö i Herculesviken
 2003 11 par på ö i Herculesviken (enstaka ungar på vingarna)
 2006 0 par

Fisktärnor ses som gott som dagligen i Hammarsjön under häckningstid men sannolikt rör det sig främst om födosökande tärnor som häckar vid kusten. Etableringen av fisktärnor i Hammarsjön 2003 sammanföll men en i antal motsvarande nedgång vid kusten så det var därför med stor sannolikhet ”kusttärnor” som tillfälligt provade på häckning i sjön.

Diskussion

Hammarsjöns fågelfauna har inventerats vid ett flertal tillfällen under de senaste decennierna dock med ett stort glapp mellan 1986 och 2006. Tillsammans med ett omfattande material för enskilda arter så har vi idag en relativt bra bild av sjöns häckfåglar och deras utveckling. En gång betraktad som en av landets främsta fågelsjöar med stora skrattnåskolonier och art- och individrik vad gäller doppingar och simänder så är det idag en dyster bild som rullas upp.

En rad arter som börjat gå tillbaka vid senaste inventeringen 1986 har försvunnit från sjön. Andarter som vigg och brunand rastar numera bara i sjön. Även skrattnåsen och fisktärnan är borta förutom etableringsförsök av små kolonier ett par år under 2000-talet.

Populationsutvecklingen för skäggdopping, sothöna och knölsvan har fortsatt att vara negativ sedan inventeringarna under 1970-talet och idag återstår bara en liten spillra av de tidigare bestånden. Av sothönebeståndet återstår 7 % sedan inventeringen 1978 och för skäggdopping är siffran 13 %. Även knölsvanen har gått starkt tillbaka. Under inventeringen 1986 påträffades 29 par varav 19 säkra häckningar. 2006 noterades 7 par. Förutom nedgången i antalet par så är det även tydligt att knölsvanen har mycket svårt att få ut ungar i sjön. Endast 2 bofynd gjordes 2006 och dessa resulterade bara i en framkläckt kull.

Svarttärnebeståndet i Vattenriket är främst knutet till Hammarsjön. Ända in på 1950-talet fanns stora häckande populationer i området men därefter har kurvan vänt brant nedåt. En viss stabilisering skedde under 1980- och 1990-talen men den senaste fem åren har antal häckande svarttärnepar halverats, troligen främst på grund av mycket låg ungproduktion. Med bara drygt 20 par kvar så ser framtiden oviss ut för Vattenrikets svarttärnor.

Den enda fågelart som ökat markant är grågåsen. Artens utveckling i Hammarsjön är exceptionell med etablering under 1970-talet och en population på cirka 600 par 30 år senare. De senaste årens flyginventeringar indikerar att expansionen avstannat och troligen har det häckande beståndet minskat något 2004-2006. De häckande fåglarna är väl utspridda och lever ett tillbakadraget liv i otillgängliga miljöer. Sannolikt är den något förbisedd som häckfågel i Hammarsjön. Förutom häckare så syns alltfler stationära par i sjön även om det totalt sett bara rör sig om några enstaka par.

Den bruna kärrhöken har sedan 1960-talet en god population i Hammarsjön på drygt 15 par. Fiskgjusen är sedan 1997 häckfågel tack vare konstgjorda boplatser. Generellt är området runt Hammarsjön rik på rovfåglar med relativt täta populationer av glada och ormvråk. Även duvhök häckar i nära anslutning till sjön med 1-2 par årligen. Under 2006 fanns även två ängshökpar vid sjön, varav det ena paret lyckades med häckningen och fick ut två flygga ungar.

Förutom en stark tillbakagång för många av Hammarsjöns fågelarter så har även fåglarnas utbredning i sjön förändrats dramatiskt. Stora delar av sjön är idag helt tomma på sothöna och skäggdopping. Numera finns de flesta häckfåglarna i Herculesviken i den nordöstra delen av sjön och det är tydligt att utbredningen förskjutits mot nordost bort från Helgeåns fåra, upp mot nordöstra Hammarsjöns klarare vatten. Det var även i de inre delarna av Herculesviken som svarttärnekolonin etablerades.

Knölsvanen är något mer utspridd men de flesta par noterades i den östra delen av sjön och ett av de häckande paren valde en av Herculesvikens små öar som boplats. Även rastande änder som vigg och brunand tycks dras till Herculesviken och orsaken till denna koncentration av fågellivet är sannolikt områdets klara vatten. Det är på ytterst få platser i Hammarsjön som man kan se sjöbotten men på ett flera hektar stort område i Herculesviken är vattnet ofta relativt klart med rik undervattensvegetation, bland annat med stora mängder kransalger och flera natearter. Därmed bör även förutsättningarna finnas för en god tillgång på evertebrater ("småkryp") som tillsammans med undervattensväxterna utgör födobas för häckande och rastande simfåglar.

Vad är då orsaken till fågelfaunans utarmning i Hammarsjön? Troligen är detta en komplex fråga som vi inte finner svar på i denna inventering. Vi kan dock slå fast att den negativa utvecklingen i Hammarsjön har pågått under flera decennier. En topp vad gäller häckande par av flera arter nåddes under 1970-talet och därefter har det gått utför. Den omfattande sävdöd som skett i Hammarsjön sedan slutet av 1990-talet har möjligen påskyndat eller försämrat situationen för vissa arter men kan knappast förklara den totala genomklappning som ägt rum. Skäggdopping, sothöna, knölsvan, vigg och brunand hämtar större delen av sin föda under vattnet och en orsak till den utarmade fågelfaunan skulle kunna vara den ökade uppgrumling och brunfärgning som noterats med försämrat siktdjup och minskat födounderlag som följd.

Foto: Brun kärrhök över Herculesvikens bladvass, svarttärna (överst till höger) och grågås (nederst). Foton Patrik Olofsson/N

Referenser

- Andersson, Å., Bengtsson, S-A., Nilsson, L. 1968. Skånes häckande knölsvanar 1967. Meddelande från Skånes Ornitologiska Förening 7:57-63.
- Bengtsson, S-A. 1963. Hammarsjöns häckfågelfauna. Skånes Natur 50:110-132.
- Cronert, H. 2001. Araslövssjöns häckfåglar under ett kvartssekel. Meddelande nr 25 från Nedre Helgeåns fågelstation. Anser 4/2001, s 209-216.
- Cronet, H & Lindblad, T. 2004. Strandängsinventering längs Helgeån i Kristianstads Vattenrike våren 2003. Meddelande nr. 32 från Nedre Helgeåns fågelstation. Anser nr. 2, 2004.
- Flyckt, G. 1996. Bruna kärrhöken (*Circus aeruginosus*) i nordöstra Skåne 1995. Spoven nr. 3, 1996.
- Hammarlund, O. 1973 . Röster i vinden. Rabén & Sjögren. Uddevalla.
- Johansson, R & Cronert, H. 1989. Hammarsjöns häckande fåglar - utveckling och nuvarande statur 1956-1986.
- Laike, I & Åhsberg, B . Rördromen i nordöstra Skåne 2000. Spoven nr 3, 2001.
- Lundstedt, E. 1981. Skratmåsen i nordöstra Skåne. Information från Nordöstra Skånes Fågelklubb 1981:62-71.
- Neideman, C. 1979. Häckfågelinventering i Hammarsjön 1978. Information från Nordöstra Skånes fågelklubb 1979:37-45.
- Nilsson, L. 1973. Det häckande beståndet av knölsvan i Skåne och Blekinge 1972. Vår Fågelvärld 32:115-119.
- Olofsson, P. 1997. Projekt svarttärna i Skåne 1992-1997. Vår Fågelvärld, nr. 5, 1997.
- Olofsson, P. 2004. Flyginventering av grågås i Hammarsjön 5 maj 2004. Länsstyrelsen i Skåne Län.
- Olofsson, P. 2005. Flyginventering av grågås i Hammarsjön 15 maj 2005. Länsstyrelsen i Skåne Län.
- Olofsson, P. 2006. Flyginventering av grågås i Hammarsjön 10 maj 2005. Länsstyrelsen i Skåne Län.
- Peper, G. 1976. Bruna kärrhöken i nordöstra Skåne 1976. Information från Nordöstra Skånes Fågelklubb 1976:5.
- Ramel Claes. Opublicerat material 1940-1950.
- Weisner, S. Övervattens- och flytblandsvegetation i Hammarsjön. Utbredning, förändringar sedan 1970 samt förutsättningar för vegetationen. Utredning på uppdrag av Kristianstads kommun. Ekologiska Institutionen. Lunds Universitet.

***Vattenriket i fokus* är Biosfärkontoret Kristianstads Vattenrikes skriftserie (ISSN 1653-9338).**

I *Vattenriket i fokus* publiceras rapporter och inventeringar som utförts på uppdrag eller i samarbete med Biosfärkontoret. Skriftserien startade år 2006.

2006:01 Hammarsjöns häckande fåglar, Patrik Olofsson